

Joanna Falkowska

Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

ORCID 0000-0002-6895-3014

Pierwsze czasopisma dla dzieci i młodzieży na ziemiach polskich. W dwusetną rocznicę powstania „Rozrywek dla Dzieci”

The First Periodicals for Children and Youth on Polish Lands. On the 200th Anniversary of the Establishment of *Rozrywki dla Dzieci*

Rozrywki dla Dzieci, the first local periodical with the children's audience in its title, appeared on Polish lands in the first half of the 19th century. Its creation was inspired by Western publications (English, German and French) aimed at the youngest readers. This article refers to the following periodicals and their creators: *Rozrywki dla Dzieci*, *Nowe Rozrywki dla Dzieci*, *Tygodnik dla Dzieci*, *Dziennik dla Dzieci*, *Skarbiec dla Dzieci*, *Przyjaciel Dzieci* (published in Lviv), *Wianki*, *Dzwonek*, *Pismo Młodemu wiekowi*, *Szkółka dla Dzieci*, *Szkółka dla Młodzieży*, *Czytelnia dla Młodzieży*, *Przyjaciel Dzieci* (published in Warsaw). It gives a synthetic description of their content. These periodicals held an educational function, popularising knowledge or inspiring readers to search for their own areas of interest. They were the result of their creators' understanding of the role that this type of writing had in the formation of the young generation. They also provided support not just to parents who wanted to raise their children consciously, but also to schools, offering content that often went beyond the curriculum. They also strengthened the linguistic competence of young readers and prepared them to be receptive to more serious content. Despite many flaws, which are pointed out by contemporary researchers, they served as a source of inspiration for subsequent generations of creators of periodicals for children and young people.

Keywords: periodical press, press for children and youth, periodicals, education, history of education

Słowa kluczowe: czasopiśmiennictwo, prasa dla dzieci i młodzieży, periodyki, wychowanie, historia wychowania

Uwagi wprowadzające

W 2024 r. mija 200 lat od powołania do życia przez Klementynę Hoffmanową, cenioną pisarkę, tłumaczkę, wychowawczynię wielu pokoleń Polek i działaczkę społeczno-oświatową, pierwszego na ziemiach polskich¹ czasopisma z dziecięcym adresem w tytule – „Rozrywek dla Dzieci”². Pismo, które miało przede wszystkim uczyć, krzewić wartości patriotyczne, a w dalszej kolejności również bawić dzieci polskie, stało się inspiracją dla kolejnych wydawców i twórców, którzy przystąpili do realizacji własnych ambicji i zadań z myślą o najmłodszych odbiorcach.

Ważną inspiracją dla powstania pierwszych polskich periodyków dla dzieci i młodzieży były pisma zachodnie skierowane do najmłodszych odbiorców, a więc np. angielski „The Lilliputian Magazine”³, niemieckie: „Leipziger Wochenblatt für Kinder” i „Der Kinderfreund”⁴, jak również francuski – „L’Ami des Enfants”. Zainteresowanie tymi periodykami i chęć przeszczepienia związanych z nimi pomysłów na polski grunt były prawdopodobnie wynikiem zrozumienia roli, jaką ten rodzaj piśmiennictwa może odgrywać w wychowaniu młodego pokolenia⁵. Badacze zajmujący się problematyką polskiego czasopiśmiennictwa dla najmłodszych zwracają uwagę, że periodyki które realizowały zapotrzebowanie społeczne tego okresu, a więc kształtowanie postaw obywatelskich, a nawet politycznych i światopoglądowych, popularyzowanie wiedzy i inicjowanie różnych form samokształcenia czy przygotowywanie młodych czytelników do uczestnictwa w kulturze i życiu politycznym, ukazywały się głównie na terenie Królestwa Polskiego⁶.

¹ Autorka artykułu ma na myśli Królestwo Polskie, Wielkopolskę oraz Galicję.

² Większość omawianych w niniejszym opracowaniu czasopism została w ostatnich latach zdigitalizowana. Są one dostępne na platformach takich jak: Cyfrowa Biblioteka KUL, Dolnośląska Biblioteka Cyfrowa, Jagiellońska Biblioteka Cyfrowa, Mazowiecka Biblioteka Cyfrowa, Polona.

³ Pełny tytuł periodyku brzmiał: „The Lilliputian Magazine, or, the Young Gentleman and Lady’s Golden Library. Being an Attempt to Mend the World, to Render the Society of Man more Amiable, and to Establish the Plainness, Simplicity, Virtue and Wisdom of the Golden Age, so much Celebrated by the Poets and Historians”.

⁴ „Der Kinderfreund” ukazywał się w latach 1775–1781 nakładem Siegfrieda Leberechta Crusiusa. Pismo to zastąpiło wydawany przez niego w latach 1772–1774 tygodnik „Leipziger Wochenblatt für Kinder”, którego redaktorem był Johann Christoph Adelung. W. Kolasa, *The First Polish Children’s Magazines (1824–1830)*, „Zeszyty Prasoznawcze” 2017, t. 60, nr 4, s. 889–891.

⁵ I. Kaniowska-Lewańska, *Literatura dla dzieci i młodzieży do roku 1864. Zarys rozwoju. Wybór materiałów*, Warszawa 1973.

⁶ A. Przecławka, *Czasopisma dziecięce i młodzieżowe*, [w:] *Encyklopedia pedagogiczna*, red. W. Pomykała, Warszawa 1993, s. 77; J. Falkowska, *Czasopiśmiennictwo dla dzieci i młodzieży w Polsce. Stan badań i perspektywy badawcze*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Pedagogika” 2021, t. 42, z. 2, s. 100.

„Rozrywki dla Dzieci” (1824–1828) i „Nowe Rozrywki dla Dzieci” (1834, 1840)

Pierwszym polskim czasopismem dla dzieci były, jak wyżej wspomniano, wydawane przez Klementynę Hoffmanową „Rozrywki dla Dzieci”. Był to miesięcznik ukazujący się w latach 1824–1828 (pierwszy numer datowany jest na 1 stycznia 1824 r.), początkowo przygotowywany w Drukarni Onufrego Łętkiewicza, a następnie Antoniego Gałęzowskiego w Warszawie. W ciągu 4 lat ukazało się 60 numerów pisma. Pomysłodawczyni, a zarazem redaktorce przyświecały słowa Alojzego Felińskiego, które zacytowała na stronie tytułowej: „Jak słodkie zatrudnienie, giętki umysł wspierać / Wzbudzać żywą do czynów szlachetnych ochotę / I gruntować w umyśle nieskazonym cnotę”⁷. Sama Hoffmanowa tak uzasadniała swoją pracę nad periodykiem: „Być wam użyteczną, nauczać was i zabawiać, dopomagać ile w mocy jest mojej do rozkrzewiania w sercach waszych czystej miłości cnoty, ten jest mój zawód cały, to najgorętsze moje pragnienie [...] O! gdyby to Pismo podobać wam się mogło, gdyby wzmocniło w was miłość cnoty i narodowości jakąż by słodką rozkosz te rozrywki sercu Wydawcy przyniosły!”⁸.

Na łamach „Rozrywek” można było znaleźć takie działy jak: *Wspomnienia narodowe*⁹, *Powieści*¹⁰, *Anegdoty prawdziwe o dzieciach*¹¹, *Wyjątki służące do ukształtowania serca i stylu*¹², *Wiadomości mogące być matkom przydatne*¹³, *Przypowieści*¹⁴. Teksty samej Hoffmanowej, jak i pozostałe utwory proponowane przez piśmko cechował dydaktyzm i moralizatorstwo, które związane były, rzecz jasna, z modelem ówczesnej edukacji¹⁵.

Współcześni badacze zauważają, że dziecięcy adresat w tytule wcale nie gwarantował, że zamieszczane na łamach periodyku utwory będą odpowiednie właśnie dla niego. Sporo wyjaśnień w kwestii „Rozrywek” przynoszą nam prace Izabeli Kaniowskiej-Lewańskiej¹⁶, a także Leszka Libery¹⁷. Libera w swoim ar-

⁷ „Rozrywki dla Dzieci” 1824, nr 1.

⁸ Ibidem, s. 1.

⁹ Np. ibidem 1826, nr 25, s. 3–26, nr 33, s. 107–120.

¹⁰ Np. ibidem 1824, nr 3, s. 108–110.

¹¹ Np. ibidem 1826, nr 25, s. 44–45.

¹² Np. ibidem 1826, nr 25, s. 46–51; 1848, nr 56, s. 126–135.

¹³ Np. ibidem 1826, nr 25, s. 51–53, nr 33, s. 158–160

¹⁴ Np. ibidem 1826, nr 25, s. 54–55.

¹⁵ Na łamach „Rozrywek” znajdziemy także utwory K. Brodzińskiego, Ł. Gołębiowskiego, A. Goreckiego, M. Wyszowskiego.

¹⁶ I. Kaniowska-Lewańska, *Twórczość dla dzieci i młodzieży Klementyny z Tańskich Hoffmanowej*, Opole 1964.

¹⁷ L. Libera, „Rozrywki dla Dzieci” jako czasopismo narodowe, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1982, t. 21, nr 1, s. 5–16. Por. W.M. Kolasa, K. Woźniakowski, M. Rogoż, *Prasa dla dzieci i młodzieży 1824–1918*, t. 1, Kraków 2018.

tykule stwierdził, że „Utworów dla dzieci jest tu niewiele, kwalifikacja tekstów ze względu na wiek adresata problematyczna i wielorako skomplikowana”¹⁸. Hoffmanowa przyznawała w jednym z numerów: „Upprzedzam, że te powieści, a raczej obrazy, mają smętną i poważną barwę, która może nie wszystkim Czytelnikom do smaku przypada, z tytułem pisma się nie zgadza; ale niestety! Okoliczności i skłonność wydawcy takie nasuwają przedmioty”¹⁹. Autorka niejako usprawiedliwiała taki dobór treści koniecznością „krzewienia miłości cnoty i narodowości”²⁰. „Rozrywki” w tej formie ukazywały się do 1828 r.²¹

Na łamach pisma rzadko można było znaleźć ryciny. W numerze 30 z 1825 r. czytamy, że wydawca „przeprasza Prenumeratorów swoich, iż w tym Półroczu jedną tylko mieli rycinę: w przyszłym za to trzy umieszczone zostaną”²².

O okolicznościach zamknięcia tytułu dowiedzieć się można z jego ostatniego zeszytu, w którym czytamy „Na tym numerze kończy się dziesiąte i ostatnie półroczcie «Rozrywek». Wydawca chcąc dokonać kilku rozpoczętych prac piśmiennych, które obok tej spoczywać musiały, to pismo nad zalety swoje mile przyjmowane, z żalem przerywa. Egzemplarzy kompletnych «Rozrywek» to jest numerów 60 dostać można w Kantorze Drukarni Gałęzowskiego i w mieszkaniu Wydawcy za zł. 96”²³.

Po upadku powstania listopadowego w 1831 r. Hoffmanowa wraz z mężem wyemigrowała do Francji. Tam narodziły się redagowane przez nią „Nowe Rozrywki dla Dzieci” – czasopismo dla dzieci, młodzieży i matek. Dwa tomy periodyku ukazały się w 1834 r. w Paryżu (opublikowane przez Aleksandra Jełowickiego – pisarza, tłumacza i wydawcę). W 1840 r. reprint czasopisma opublikowała berlińska księgarnia Bernharda Behra. Z kolei w 1862 r. nakładem paryskiego wydawnictwa Augustina Pinarda ukazała się skrócona edycja dwóch pierwszych tomów²⁴. Autorem wykorzystanych w piśmie rycin był Antoni Oleszczyński – absolwent Cesarskiej Akademii Sztuk Pięknych

¹⁸ L. Libera, „Rozrywki dla Dzieci”, s. 5.

¹⁹ „Rozrywki dla Dzieci” 1827, nr 4, s. 101.

²⁰ Ibidem 1824, nr 1, s. 3.

²¹ „Rozrywki” przeszły w inne ręce i od 1829 r. ukazywały się jako „Rozrywki dla Dobrych Dzieci” z podtytułem „Pismo ukształceniu młodzieży poświęcone”.

²² Ibidem 1825, nr 30, s. 21. Np. tekstowi poświęconemu Mariannie Lanckorońskiej ze Świdzińskich, opublikowanemu w dziale *Wspomnienia narodowe* w numerze 36, towarzyszyła rycina prezentująca bohaterkę artykułu. Zob. ibidem 1826, nr 31, s. 1.

²³ Ibidem 1828, nr 60, s. 40. Nie zachowały się źródła, z których można wnioskować o nakładach pisma. Szacuje się jednak, że każdy jego numer rozchodził się w ok. 400-500 egzemplarzach. W.M. Kolasa, K. Woźniakowski, M. Rogoż, *Prasa dla dzieci i młodzieży 1824–1918*, t. 1, s. 38.

²⁴ Z drukarnią A. Pinarda współpracował m.in. Aleksander Jełowicki, wydawca pierwszej edycji *Pana Tadeusza* Adama Mickiewicza z 1834 r. Pinard nazywanym był paryskim drukarzem polskich poetów, m.in. Mickiewicza i Słowackiego.

w Petersburgu. Układ treści nie różnił się od swojego pierwowzoru, pojawiło się za to kilka nowości np. dział zatytułowany *Literatura dzieci młodocianego wieku w Paryżu*²⁵.

„Nowe Rozrywki dla Dzieci” miały charakter przede wszystkim dydaktyczny. Jak pisała pomysłodawczyni: „Zapędzona zaś losem do stolicy ucywilizowanego świata, do tyle głośnego Paryża, nie omieszkam korzystać ze wszystkich źródeł światła dla was przydatnym, jakie takowy pobyt nastreczyć mi może”²⁶. Na łamach periodyku znajdujemy opisy podróży europejskich Hoffmanowej²⁷, tzw. *Powieści moralne*²⁸, jak również sprawozdania z życia kulturalnego Paryża i nie tylko (jak wiadomo, jej dom stał się miejscem spotkań polskiej inteligencji emigracyjnej, a samą Tańską nazywano „Matką Wielkiej Emigracji”)²⁹, luźne teksty zarówno publicystyczne, jak i literackie³⁰.

Należy zgodzić się z L. Liberą, który stwierdził, że „Mimo wydatnej pomocy [Juliana Ursyna] Niemcewicza i Stefana Witwickiego «Nowe Rozrywki» przestały być pismem narodowym. Powtórzenie koncepcji pisma i sukcesu z lat dwudziestych było niemożliwe. Sama autorka zdawała sobie z tego sprawę: «O „Rozrywkach” stanął już zupełny układ z J[ęłowickim]. Lecz wcale mi w smak nie trafia, co piszę, jakieś blade, zimne, czcze mi się wydaje»”³¹.

Pomimo wskazanych wyżej wad tego przedsięwzięcia, inicjatywa Hoffmanowej wydaje się niezwykle ważna. Z pewnością na jej doświadczeniu skorzystali następcy – twórcy tego rodzaju piśmiennictwa dla dzieci i młodzieży, którzy zrozumieli potrzebę wprowadzenia na rynek prasowy takiego typu pism. O wartości tego przedsięwzięcia Hoffmanowej, jak i jej pozostałych dzieł oraz naśladowcach jej pomysłów, tak pisała Lidia Żarów-Mańszewska: „oceniać należy ze względu na wpływ, jaki wywarły one na ukształtowanie się określonego ideału wychowawczego tego czasu. Charakter uczuciowy i etyczny, traktowanie nauki jako materiału, którym umysł młodego czytelnika miał się jedynie wzbogacać, unikanie żywiołu fantastycznego”³².

²⁵ W.M. Kolasa, K. Woźniakowski, M. Rogoż, *Prasa dla dzieci i młodzieży 1824–1918*, t. 1, s. 104.

²⁶ K. z Tańskich Hoffmanowa, *Do Dzieci*, „Nowe Rozrywki dla Dzieci” 1834, t. 1, s. 6.

²⁷ Np. ibidem 1834, t. 1, s. 5–22, t. 2, s. 5–27.

²⁸ Np. ibidem 1834, t. 1, s. 139–152; 1848, t. 2, s. 140–152.

²⁹ Np. ibidem 1834, t. 2, s. 63–75.

³⁰ Np. ibidem 1834, t. 2, s. 156–164.

³¹ L. Libera, „*Rozrywki dla Dzieci*”, s. 16.

³² L. Żarów-Mańszewska, „*Dziennik dla Dzieci*” Stanisława Jachowicza, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1961, nr 4, s. 131.

„Tygodnik dla Dzieci” (1829)

Zainteresowanie „Rozrywkami dla Dzieci” spowodowało, że już w styczniu 1829 r. pojawiło się następne czasopismo przeznaczone dla młodego odbiorcy, a mianowicie „Tygodnik dla Dzieci”. Pismo to wypełniło lukę po „Rozrywkach”. Jego twórcami byli Ignacy Kajetan Chrzanowski (literat i działacz Towarzystwa Patriotycznego z Królestwa Polskiego) oraz Stanisław Jachowicz (ceniony bajkopisarz i twórca utworów dla młodych odbiorców). W sumie ukazało się 48 numerów pisma (numer pierwszy: 3 stycznia, ostatni: 19 grudnia 1829 r.).

Za motto czasopisma Chrzanowski przyjął przywołane wcześniej słowa Fe-lińskiego, a dobór treści wzorowany był na „Rozrywkach” Hoffmanowej. Uka-zujący się w każdą sobotę (oprócz trzynastej soboty w kwartale), ze starannie opracowaną szatą graficzną periodyk proponował tematy narodowe³³, życiory-sy³⁴, poezje³⁵, cykle (np. krajoznawcze) czy reportaże³⁶. Redakcja nie unikała także treści wychowawczych np. w *Rozmowach ojca z synem* autorstwa Jachowicza³⁷. Kaniowska-Lewańska, analizując zawartość pisma, wskazała na jego nieco słabsze strony, a mianowicie pojawiające się na jego łamach teksty bez wyraźnego planu kształcącego, niewiele zbeletryzowanych pogadarek, brak oryginalnych opowiadań czy dość nieudane tłumaczenia dzieł obcych³⁸. Swego rodzaju nowością (w porównaniu do „Rozrywek”) były zagadnienia dotyczące historii naturalnej, chociaż i tu badacze zauważają niezbyt trafny dobór treści i brak precyzyjnego, metodycznego podziału nauk przyrodniczych³⁹. Ponadto drukowano cykl przyrodniczy, cykl historyczny, wychowawczy, krajoznawczy, jak również teksty dotyczące życia i kultury innych narodów. Sporadycznie po-jawiały się również notki polecające książki wartościowe i odpowiednie dla od-biorców „Tygodnika”⁴⁰. Barbara Szymańska, podkreślając pionierski charakter pisma, zwracała uwagę na to, że jego redakcja z sukcesem zmierzyła się z próbą wydawania tygodniowego periodyku, a więc formą później najczęściej spotyka-ną na rynku wydawniczym⁴¹. Należy zgodzić się też z Kaniowską-Lewańską, w opinii której pismo z pewnością zasługuje na uwagę nie tylko jako pierwsza

³³ Np. „Tygodnik dla Dzieci” 1829, nr 12, s. 267–272.

³⁴ Np. ibidem 1829, nr 8, s. 169–172, nr 25, s. 3–21.

³⁵ Np. ibidem 1829, nr 30, s. 138–144.

³⁶ Np. ibidem, s. 130–138.

³⁷ Np. ibidem 1829, nr 2, s. 33–38.

³⁸ I. Kaniowska-Lewańska, *Literatura dla dzieci i młodzieży*, s. 132.

³⁹ Ibidem, s. 132–133.

⁴⁰ „Tygodnik dla Dzieci” 1829, nr 2, s. 48.

⁴¹ B. Szymańska, „Tygodnik dla Dzieci” Ignacego Kajetana Chrzanowskiego – jedno z pierwszych czasopism dla młodych Polaków. „Ze Skarbcza Kultury: biuletyn informacyjny Zakładu Narodowego im. Ossolińskich” 1989, t. 34, nr 48, s. 111–151.

próba tygodniowego tytułu dla najmłodszych odbiorców, ale także jako nośnik wartościowych cykli: historycznego (autorstwa Joachima Lelewela) i wychowawczego (Jachowicza)⁴².

„Dziennik dla Dzieci” (1830)

W 1830 r. Jachowicz postanowił redagować własny periodyk. Był nim „Dziennik dla Dzieci”, ukazujący się aż 6 razy w tygodniu i uznany przez badaczy problematyki czasopiśmiennictwa za najlepsze pismo dla dzieci tego typu w Europie w pierwszej połowie XIX w.⁴³ Było to pismo, na łamach którego propagowano przede wszystkim wychowanie społeczne i obywatelskie: „cnoty uczcie się w czynnym życiu z dobrych przykładów, a przestrogi w książkach zawarte, niech je wam tylko przypominają. Wiadomości naukowe niech was z wolna do myślenia sposobią”⁴⁴. Niewielki format pisma oraz czterostronicowa objętość pozwalały wywiązać się redakcji ze zobowiązania o niemal codziennym dostarczaniu treści najmłodszym odbiorcom. Ogółem wydano 299 numerów pisma.

Jego problematyka dotyczyła przede wszystkim sytuacji dziecka w rodzinie, a więc jego stosunku do rodziców oraz rodzeństwa⁴⁵, koleżeństwa, relacji w gronie rówieśników w domu i w szkole⁴⁶. Publikowano także wspomnienia religijne⁴⁷. Ponadto redakcja starała się prezentować tematy bieżące, nawiązując w tekstach do świąt, uroczystości i zdarzeń, o których czytelnicy „Dziennika” powinni wiedzieć. Już w pierwszym numerze dziennika czytamy: „Wiek wasz, kochane dzieci, jest wiosną życia; jakie ziarno teraz padnie w serca wasze, jaka będzie teraz wasza koła was samych praca, takim będzie późniejsze żniwo”⁴⁸. Z kolei w opowiadaniu pt. *Ojciec i syn* redakcja zwróciła się do czytelników w następujących słowach: „Dobre przykłady i nauki rozwijają zdolności i uczucia, a niechże wam braknie na dobrych chęciach, niech się nie zajmie w sercu gorliwość, wtedy wszystko na próżno [...]”⁴⁹. Dodatkowo na łamach „Dziennika” pojawiały się teksty o charakterze biograficznym, krajoznawczym, przyrodoznawczym⁵⁰. Redaktorzy i autorzy starali się również zainteresować czytelniki-

⁴² I. Kaniowska-Lewańska, *Literatura dla dzieci i młodzieży*, s. 133.

⁴³ Ibidem, s. 78.

⁴⁴ „Dziennik dla Dzieci” 1830, nr 1, s. 6.

⁴⁵ Np. ibidem 1830, nr 1, s. 5–6, nr 67, s. 273–274.

⁴⁶ Np. ibidem 1830, nr 9, s. 37–40, nr 20, s. 81.

⁴⁷ Np. ibidem 1830, nr 2, s. 9; nr 13, s. 53.

⁴⁸ *Do Dzieci*, „Dziennik dla Dzieci” 1830, nr 1, s. 1.

⁴⁹ *Ojciec i syn*, ibidem, s. 5–6.

⁵⁰ Np. ibidem 1830, nr 4, s. 17–19, nr 4, s. 19–20, nr 13, s. 55, nr 58, s. 237–238.

ków matematyką i gramatyką języka polskiego⁵¹, tym co znane i bliskie, ale też tym co dalekie i egzotyczne.

Temat „Dziennika dla Dzieci” podjęła w swoich badaniach L. Żarów-Mańszewska⁵², która zwróciła uwagę na to, że nawet pisma dla tej kategorii odbiorców podlegały cenzurze: „Z chwilą jednak, gdy rząd powstańczy zniósł wszelkie ograniczenia w wolności druku, problematyka «Dziennika» zmieniła się radykalnie. Na czoło tematyki pisma wysunęła się sprawa powstania narodowego, zagadnienie niepodległości narodowej, dumy narodowej, patriotyzmu jak najbardziej wszechstronnie pojmowanego”⁵³.

Niewątpliwym walorem pisma była też próba nawiązywania relacji z czytelnikami, których redakcja zachęcała do osobistego odbioru, zgłaszania swoich uwag, życzeń czy trudności związanych z percepcją artykułów, a nawet do nadsyłania próbek twórczości. Podsumowując, można powiedzieć, że redakcja „Dziennika dla Dzieci” z sukcesem wydawała pierwsze codzienne, chociaż skromne objętościowo, bogate w treści pismo dla dzieci na ziemiach polskich.

„Skarbiec dla Dzieci” (1830)

Pierwszym ilustrowanym kolorowymi litografiami a zarazem popularnonaukowym pisemkiem dla starszych dzieci w pierwszej połowie XIX w. był „Skarbiec dla Dzieci”, ukazujący się w postaci tzw. snopków w 1830 r. w Puławach, pod redakcją braci Karola i Jana Leona Sienkiewiczów⁵⁴ oraz literata i pedagoga Hipolita Błotnickiego. Czasopismo wychodziło co miesiąc w dwóch edycjach: z kolorowymi ilustracjami i czarno-białymi. Jak podaje Marta Pękalska, czasopismo to miało służyć „wyłącznie celom edukacyjnym, być pomocą w nauczaniu przyrody i techniki za pomocą metody pogładowej, a także w nauce języków obcych”⁵⁵. W pierwszym numerze tego pisma czytamy: „Wkrótce z drukarni puławskiej wychodzić zacznie, w miesięcznych poszytach, pismo periodyczne, pod tytułem: «Skarbiec dla Dzieci», składający się z dwóch oddziałów. Pierwszy oddział zamykać będzie [!] cztery ryciny litografowane in 4° ze stosownym opisem do każdej, nieprzenoszącym jednej karty. [...] Drugi oddział przeznaczony jest na wzbogacanie naszych bibliotek dla dzieci, w tłumaczenia dzieł

⁵¹ Np. ibidem 1830, nr 13, s. 56.

⁵² L. Żarów-Mańszewska, „Dziennik dla Dzieci” Stanisława Jachowicza, s. 125–176.

⁵³ Ibidem, s. 128.

⁵⁴ Por. E.Z. Wichrowska, *Karol Kazimierz Sienkiewicz (1793–1860)*, „Rocznik Towarzystwa Literackiego imienia Adama Mickiewicza” 2005, r. 40, s. 169–190.

⁵⁵ M. Pękalska, *Popularnonaukowe czasopismo „Skarbiec dla Dzieci” 1830*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2006, t. 9, nr 18, z. 2, s. 5.

zagranicznych, powszechnej wziętości i doświadczonego użytku”⁵⁶. W czasie swej działalności redakcja przygotowała 8 snopków pisma.

Jego dużym atutem (elementem, którego bardzo brakowało poprzednikom lub który występował na ich łamach niezwykle oszczędnie) były, tak ważne zwłaszcza dla najmłodszego odbiorcy, kolorowe ilustracje. O motywach i potrzebie ich zamieszczania redakcja pisała w pierwszym snopku następująco: „Rycin dostarczy Litografia przy Drukarni Puławskiej, w tym poniekąd celu, z początkiem niniejszego roku zaprowadzona. Aby miały celować pod względem estetycznym, wydawcy nie chcą podchlebiać sobie; o to jedynie starać się pragną, by im przynajmniej ująć nie można było skromniejszej zalety: dokładności; pomni, że nie dostarczanie samych bawideł i cacek, lecz poważnej acz snadnej nauki, głównym ich dążeniem. Ryciny będą kolorowane... przymiot istotny, już to jako mającym obejmować najwięcej przedmiotów historii naturalnej, już to, że celem ich także: podobać się dzieciom”⁵⁷. Jak podaje M. Pękalska, odnosząc się do częstotliwości publikowania rycin oraz ich autorstwa: „Pierwsza część każdego snopka prezentowała 4 ryciny. Ze względu na kłopoty personalne w litografii puławskiej, autorów rycin było kilku. Pierwszym był Wilhelm Erentraut, pracujący w Puławach do lipca 1830 r., autor rycin do snopków 1-4. Następnie, ze względu na kłopoty ze znalezieniem odpowiedniej osoby, zlecano wykonanie rycin do snopka 5 i 6 w warszawskim Szkolnym Instytucie Litograficznym. Na rycinach pochodzących stamtąd pojawia się nazwisko pracującego tam Franciszka Kosteckiego”⁵⁸.

Tematyka tekstów była bardzo zróżnicowana – od przyrodniczych i geograficznych⁵⁹, poprzez dotyczące techniki⁶⁰ i historii⁶¹. Artykuły często opartywano tylko inicjałami, w związku z czym nie zawsze można zidentyfikować ich autorów. „Skarbiec dla Dzieci” miał być pomocą w stosowaniu metody poglądowej w nauczaniu. Na te cechy pisma zwróciła uwagę np. M. Pękalska, która dodała także, że „zakres poruszanych w „Skarbcu dla Dzieci” tematów był wąski w porównaniu z wcześniejszymi czasopismami, jednak zgodny z ideą jego twórców”⁶². Autorka zauważyła też, że „Skarbiec” klasyfikowany jest jako pierwsza w Polsce próba drukowania czasopisma, które różniło się stanowczo od innych wydawnictw tego kręgu zarówno pod względem formatu, jak i pod względem metody prowadzenia pisma.

⁵⁶ „Skarbiec dla Dzieci” 1830, snopek 1, s. 1.

⁵⁷ Ibidem.

⁵⁸ M. Pękalska, *Popularnonaukowe czasopismo*, s. 12.

⁵⁹ Np. „Skarbiec dla Dzieci” 1830, nr 11, s. 53–54, nr 15, s. 73–74, nr 19, s. 97–98.

⁶⁰ Np. ibidem 1830, nr 9, s. 49–50, nr 34, s. 161–164.

⁶¹ Np. ibidem 1830, nr 1, s. 1–2.

⁶² Ibidem, s. 5–19.

Lwowski „Przyjaciel Dzieci” (1848–1852)

Przywołane wyżej periodyki wydawane były na terenie Królestwa Polskiego. Jak podaje I. Kaniowska-Lewańska, siedzibą rozwoju czasopiśmiennictwa galicyjskiego dla młodego pokolenia stały się Kraków i Lwów, w których pierwsze próby wydawania tego rodzaju pism miały miejsce w latach 1848–1852. Ukazywało się wówczas kilka pisemek dla starszych i młodszych dzieci⁶³. Pierwszym tytułem, o którym należy wspomnieć, był założony przez Franciszka Ksawerego Beldowskiego⁶⁴ tygodnik „Przyjaciel Dzieci”, z podtytułem „tygodnik z rycinami, poświęcony nauce i zabawie dzieci”. Pierwszy numer pisma ukazał się 6 lipca 1848 r., a kolejne w tygodniowych odstępach do 19 grudnia 1849 r. W sumie wydano 182 zeszyty czasopisma. Po półrocznej przerwie spowodowanej chorobą Beldowskiego stery redakcji objął Hipolit Witowski (autor wielu prac poświęconych historii naturalnej). Funkcję tę pełnił do 1852 r. Jak podają autorzy wydawnictwa pt. *Prasa dla dzieci i młodzieży 1824–1918*, „Przyjaciel Dzieci” miał konserwatywny charakter i realizował przede wszystkim misję edukacyjną. Ponadto „był monotony i mało zróżnicowany, jego twórcy zaś korzystali ze starych wzorów edytorskich, wypracowanych jeszcze przez redaktorów pierwszych warszawskich periodyków dla dzieci”⁶⁵.

W pierwszym numerze tego pisma czytamy: „Nade wszystko pamiętajcie, że ten wiek dziecinny jest przygotowaniem do dalszego życia, że waszą powinnością jest kształcić serce i rozum naukami, aby w dalszym wieku stać się pociechą rodziców [i] chlubą Ojczyzny, która w was pokłada całą nadzieję błogiej przyszłości”⁶⁶. Beldowski organizował materiał do druku, redagował treść, przeprowadzał korektę i odpowiadał za szatę graficzną „Przyjaciela”. Redaktor proponował kilka stałych działów takich jak: *Religia*⁶⁷, *Nauki przyrodnicze*⁶⁸, *Opis Ziemi*⁶⁹, *Historia – krótkie dzieje rodu ludzkiego*⁷⁰, *Krótką historią Polski*⁷¹, *Powieści*⁷², *Moralne wierszyki*⁷³. Artykuły, zwykle niepodpisane przez autorów, kończyły się często moralnym pouczeniem.

⁶³ I. Kaniowska-Lewańska, *Literatura dla dzieci i młodzieży*, s. 158.

⁶⁴ F.K. Beldowski był pracownikiem Zakładu Narodowego Ossolińskich, nauczycielem, a także autorem większości tekstów i drzeworytów publikowanych na łamach „Przyjaciela Dzieci”.

⁶⁵ W.M. Kolasa, K. Woźniakowski, M. Rogoż, *Prasa dla dzieci i młodzieży 1824–1918*, t. 1, s. 83–84.

⁶⁶ „Przyjaciel Dzieci” 1848, nr 1, s. 2.

⁶⁷ Np. ibidem 1848, nr 1, s. 1–2, nr 19, s. 145–146.

⁶⁸ Np. ibidem 1848, nr 1, s. 2–3.

⁶⁹ Np. ibidem 1848, nr 19, s. 147–148.

⁷⁰ Np. ibidem 1848, nr 1, s. 5–7.

⁷¹ Np. ibidem 1848, nr 2, s. 14–15.

⁷² Ibidem 1848, nr 2, s. 15–16; 1849, nr 39, s. 310–311.

⁷³ Ibidem 1848, nr 19, s. 152.

Dokonując charakterystyki pisma, należy zwrócić uwagę na wysoki poziom działu *Nauki przyrodnicze*, w którym znalazły się zagadnienia z takich dziedzin jak: fizyka, chemia, astronomia, botanika, zoologia czy wiedza o człowieku. Na kartach pisma dają się zaobserwować elementy wychowania obywatelskiego, a także tendencje pozytywistyczne jak np. ocena życia ludzkiego poprzez rolę pracy⁷⁴. Pismo, chociaż adresowane do dzieci, było odpowiednie raczej dla starszych odbiorców, głównie z uwagi na profil tematyczny i poziom językowy całości. Witowski kierujący czasopismem przez ostatnie dwa lata jego funkcjonowania wyeliminował z niego drzeworyty, co zmniejszyło atrakcyjność „Przyjaciela” i wpłynęło na spadek zainteresowania czytelników.

„Wianki” (1849, 1852)

Kolejnym wartym odnotowania pismem ukazującym się w Galicji były „Wianki” literatki, nauczycielki i działaczki oświatowej Julii Goczałkowskiej⁷⁵. Tygodnik wychodził we Lwowie od 1849 do 1850 r., a po przerwie pojawiał się od 1852 do 1853 r. jako dwutygodnik⁷⁶. Raz w miesiącu dołączano do niego rycinę z wzorami haftów i innych robót ręcznych. Druk zlecono Instytutowi Narodowemu imienia Ossolińskich, natomiast ryciny pochodziły z pracowni Józefa Jana Pillera. Pierwszy numer ukazał się 1 lutego 1849 r.

Podtytuł pisma – „Tygodnik dla płci żeńskiej poświęcony oświacie duchowej, umysłowej i przemysłowej” – wskazywał, że miało ono pełnić funkcję wychowawczą. Publikowano przedruki pism m.in. Sabiny Grzegorzewskiej, Bibianny Moraczewskiej czy Narcyzy Żmichowskiej⁷⁷. Inicjatorka tego przedsięwzięcia, która, podobnie jak Hoffmanowa, wypełniała sama niemal całą zawartość periodyku (poza Goczałkowską wśród autorów dostrzec można Stęczyńskiego, a także twórcę ukrywającego się pod inicjałami J.H.), postawiła przed sobą trudne zadanie redagowania pisma poruszającego zagadnienia wychowawcze i edukacyjne, ważne zwłaszcza dla dorastających dziewcząt, ale też dla kobiet. Jak czytamy w numerze 6 z 1849 r.: „«Wianki» nasze wytknięty mają swój zakres obszerniejszy i poświęcone są nie dzieciom wcale, ale płci żeńskiej w ogólności, tak młodszej, jak i starszej, a przedmioty w skład pisma tego wchodzące, chociaż zawsze mające na celu postępek i zaszczepienie ściślej moralności, znudzi-

⁷⁴ I. Kaniowska-Lewańska, *Literatura dla dzieci i młodzieży*, s. 162.

⁷⁵ „Wianki. Tygodnik dla płci żeńskiej poświęcony oświacie duchowej, umysłowej i przemysłowej”. Pismo ukazywało się z dodatkiem „Rycina mód iluminowana”, który zawierał wzory haftów.

⁷⁶ W latach 1852–1853 czasopismo wychodziło z podtytułem „pismo poświęcone pożytkowi i rozrywce”.

⁷⁷ M. Głos, K. Matuszko, *Prasa w rękach kobiet – działalność pierwszych polskich redaktorek. Rekonesans badawczy*, [w:] *W kręgu prasy dawnej i współczesnej. Wybrane problemy*, red. J. Kowal, M. Patro-Kucab, P. Podolska, Rzeszów 2021, s. 128.

łyby dojrzałe czytelniczki nasze, gdyby tylko li dla niedorośliwych były pisane”⁷⁸. Pismo miało obejmować: zagadnienia wychowawcze⁷⁹, powieści moralne i historyczne⁸⁰, poezje⁸¹, wybór piśmiennictwa z każdej epoki⁸².

Oceny tych wydawnictw podjęła się Kaniowska-Lewańska, która stwierdziła, że „Redaktorka nasyciała swe pisma szlachetnymi tendencjami, nie szczędziła moralistycznych rad i pouczeń, trudno jednak określić zawartość całości i czas wydawania, bowiem nie odnaleziono kompletu numerów. Biografowie różnią się również w terminarzu wychodzenia”⁸³. Z kolei Joanna Pastuszak-Cybulska dodała: „pismo reprezentowało wąskie pasmo poglądów, brakowało w nim polemiki i urozmaiconego autorstwa. Publikowane były często artykuły pisane przez samych czytelników, co dodawało periodykowi charakteru mało wysublimowanego i naiwnego. Konsekwencją tego było zawieszenie wydawania pisma po numerze 22 oraz, po powtórnej reaktywacji, całkowite zaprzestanie wydawania pisma w roku 1853”⁸⁴.

„Dzwonek. Pismo młodemu wiekowi poświęcone” (1850–1851)

W podobnym okresie w Galicji pojawiło się także kilka pomniejszych tytułów, takich jak np. „Dzwonek. Pismo młodemu wiekowi poświęcone”, ukazujące się jako kwartalnik w latach 1850–1851 i redagowane przez uczennicę Jachowicza (wspomnianego wcześniej autora „Dziennika dla Dzieci”), Walentynę Trojanowską. „Dzwonek” przygotowywany był we Lwowie, w postaci rękopisu przy współpracy uczennic i przyjaciół. Całość miała wydźwięk religijny, zapewne z uwagi na osobiste zapatrywania redaktorki pisma. Na łamach pisma znaleźć można wspomnienia⁸⁵, opowiadania⁸⁶, artykuły poświęcone ważnym dla Polski postaciom⁸⁷. Oprócz tekstów samej Trojanowskiej⁸⁸ znajdziemy poe-

⁷⁸ „Wianki” 1849, nr 6, s. 1.

⁷⁹ Np. ibidem 1849, nr 2, s. 17–20, nr 12, s. 177–179, nr 13, s. 193 i nn.

⁸⁰ Np. ibidem 1849, nr 9, s. 9.

⁸¹ Np. ibidem 1849, nr 1, s. 11–13, nr 3, s. 45.

⁸² Np. ibidem 1849, nr 2, s. 26–31. Zob. też J. Goczałkowska, *Do czytelników*, „Wianki” 1849, nr 1, s. 2.

⁸³ I. Kaniowska-Lewańska, *Literatura dla dzieci i młodzieży*, s. 165.

⁸⁴ J. Pastuszak-Cybulska, *Łąkiecko-żegocińskie akcenty pisarstwa laskowskiej emancypantki Julii Lewieckiej z Goczałkowskich*, „Kronika Ziemi Żegocińskiej” 2021, nr 8, s. 86.

⁸⁵ Np. „Dzwonek. Pismo młodemu wiekowi poświęcone” 1850, nr 1, s. 6–17.

⁸⁶ Np. ibidem 1850, nr 1, s. 18–21, nr 2, s. 3–9.

⁸⁷ Np. ibidem 1850, nr 1, s. 55–59.

⁸⁸ Np. ibidem 1850, nr 1, s. 3–4, 25, 60–66, nr 3, s. 21–22.

zje Wincentego Pola⁸⁹, Wojciecha Potockiego⁹⁰ czy ks. Karola Antoniewicza⁹¹. Dochód z ręcznie przepisywanego pisma był przeznaczany na cele charytatywne. Całość wydano drukiem w czterech tomikach nakładem Drukarni Ossolińskich⁹².

„Szkółka dla Dzieci” (1850–1953) i „Szkółka dla Młodzieży” (1854–1855)

W drugiej połowie XIX w. doświadczony pedagog i współpracownik kilku periodyków⁹³ Ewaryst Estkowski wydawał w Poznaniu jako dodatek do „Szkoły Polskiej” pisemko „Szkółka dla Dzieci”⁹⁴. Czasopismo to, jak słusznie stwierdza I. Kaniowska-Lewańska, powstało „w okresie natężenia germanizacji [...]. W tej trudnej sytuacji szukano wszelkich możliwych środków do podtrzymania ducha odrębności narodowej, do zabezpieczenia kultury polskiej, a ponieważ i szkolnictwo ulegało coraz silniejszemu prześladowaniu, pomyślano o stworzeniu czasopisma, które by dostarczało materiałów pomocniczych do nauki”⁹⁵.

„Szkółka dla Dzieci” ukazywała się początkowo jako miesięcznik, a od 1852 r. drukowano ją co 6 tygodni. Ukazało się 36 numerów pisma. Sporadycznie zamieszczano niewielkich rozmiarów drzeworyty, korzystając z matryc poznańskiej oficyny Jana Konstantego Żupańskiego. Miesięcznik ten poświęcony był nie tylko nauce, ale też rozrywce⁹⁶. Estkowski – redaktor i autor przeważającej liczby artykułów na łamach „Szkółki”, dużo uwagi poświęcał nauczaniu elementarnemu, szkołom niedzielnym i realnym, jak również zagadnieniom oświaty pozaszkolnej i kształceniu nauczycieli.

W pierwszym numerze „Szkółki” pisał: „Wszyscy mają pisma dla siebie, tylko dzieci nie mają. A czemużby i dzieci pisma swego mieć nie miały? Wszakże dzieci też się uczą czytać, też są ciekawe, też chętnie ładne rzeczy czytają”⁹⁷. Podkreślał, że tak jak w tytułowej szkole, tak i na łamach pisma dzieci będą czytały o różnych interesujących zagadnieniach, o mężach stanu i bohaterach

⁸⁹ Np. ibidem 1850, nr 1, s. 5, 23, nr 3, s. 23.

⁹⁰ Np. ibidem 1850, nr 3, s. 24.

⁹¹ Np. ibidem 1850, nr 1, s. 42–54, nr 2, s. 52–66, nr 3, s. 16–18.

⁹² I. Kaniowska-Lewańska, *Literatura dla dzieci i młodzieży*, s. 166.

⁹³ Mowa o wydawanych w Poznaniu takich tytułach jak: „Orędownik Naukowy”, „Tygodnik Literacki”, „Pismo dla Nauczycieli Ludu i Ludu Polskiego”.

⁹⁴ W. Knapowska, *Ewaryst Estkowski w świetle badań współczesnych*, „Przegląd Zachodni” 1955, nr 1–2, s. 266–271.

⁹⁵ I. Kaniowska-Lewańska, *Literatura dla dzieci i młodzieży*, s. 169.

⁹⁶ Np. „Szkółka dla Dzieci” 1850, nr 4, s. 79, nr 5, s. 107.

⁹⁷ E. Estkowski, *Do dzieci polskich*, „Szkółka dla Dzieci” 1850, nr 1, s. 1.

narodowych⁹⁸, o historii i geografii Polski⁹⁹, o rodzimej florze i faunie¹⁰⁰. Zadbął również o wyjątki z literatury polskiej¹⁰¹ i wszystko to, co może zainteresować najmłodszych czytelników. Ponadto w niemal każdym zeszytcie można natrafić na tzw. powiastki wychowawcze¹⁰², ale i treści o charakterze rozrywkowym: anegdota, zagadki, ciekawostki itp.¹⁰³ Jak wyżej wspomniano, to Estkowski wypełniał swoimi tekstami najwięcej miejsca na łamach „Szkółki”. W 1853 r. do redakcji dołączył ks. Ignacy Sumiński. Jego udział był jednak niewielki¹⁰⁴.

Wśród zalet „Szkółki dla Dzieci” wymienia się umiejętność przemawiania do dzieci, właściwie dobraną i odpowiednio dawkowaną treść kształcącą artykułów, niezwykłą dbałość o czystość języka, szacunek do czytelników, serdeczną atmosferę¹⁰⁵, ponadto wprowadzenie na łamy „Szkółki” poezji Teofila Lenartowicza, Wincentego Pola czy Władysława Kondratowicza, fragmentów dzieł literatury polskiej, dbałość o wychowanie estetyczne, a wreszcie i to, że „Szkółka” trafiała do odbiorców z różnych środowisk, na co wskazuje publikowana korespondencja z czytelnikami. Wszystko to sprawia, że omawiane piśmiennictwo było tytułem wyjątkowym.

Kontynuacją przedsięwzięcia i odpowiedzią na dostrzeżone przez Estkowskiego potrzeby starszych czytelników była ukazująca się od 1854 r. „Szkółka dla Młodzieży” z podtytułem: pismo sześciotygodniowe wraz z dodatkiem literackim i artystycznym, wydawana nakładem księgarni Żupańskiego w Poznaniu. Pismo pod względem zawartości nawiązywało do „Szkółki dla Dzieci”, jednak adresowane było do starszych odbiorców. Na jego łamach publikowano poezję¹⁰⁶, teksty poświęcone najważniejszym polskim pisarzom i ich dziełom¹⁰⁷, opowiadania, baśnie, legendy i podania ludowe¹⁰⁸.

⁹⁸ Np. „Szkółka dla dzieci” 1850, nr 3, s. 33–40, nr 4, s. 60–73, nr 5, s. 86–88.

⁹⁹ Np. ibidem 1850, nr 1, s. 3, 8–14.

¹⁰⁰ Np. ibidem 1850, nr 1, s. 14–15, nr 2, s. 24–29.

¹⁰¹ Np. ibidem 1850, nr 2, s. 24–29, nr 3, s. 43–46.

¹⁰² Np. ibidem 1850, nr 3, s. 41–43, 49–51, nr 4, s. 58–60.

¹⁰³ Np. ibidem 1850, nr 3, s. 52.

¹⁰⁴ W.M. Kolasa, K. Woźniakowski, M. Rogoż, *Prasa dla dzieci i młodzieży 1824–1918*, t. 1, s. 95. Autorzy tej publikacji wskazują ponadto, że dołączenie do redakcji ks. I. Sumińskiego było próbą przypodobania się Kościołowi po niepocholebnej recenzji opublikowanej na łamach „Przeglądu Poznańskiego”, w której zarzucono Estkowskiemu niedostateczne zajmowanie się w „Szkółce” sprawami religii.

¹⁰⁵ I. Kaniowska-Lewańska, *Literatura dla dzieci i młodzieży*, s. 170.

¹⁰⁶ Np. „Szkółka dla Młodzieży” 1854, nr 1/2, s. 1–23, nr 3/4, s. 133–144.

¹⁰⁷ Ibidem 1854, nr 1/2, s. 26–89.

¹⁰⁸ Np. ibidem 1854, nr 1/2, s. 89–103, 103–118, nr 3/4, s. 160–176. Zob. też J.M. Żmichrowska, *Ewaryst Estkowski – prekursor nowatorstwa pedagogicznego w Polsce 1820–1856*, „Zeszyty Pedagogiczno-Medyczne” 2012, t. 18, s. 75–79.

Jak zapowiadała redakcja periodyku: „Do każdego poszytu «Szkółki» postanowiliśmy odtąd dołączyć «Dodatek Literacki», w którym chcemy podawać bieżące wiadomości o piśmiennictwie naszym, a mianowicie o wszystkich dziełach, dziełkach i pismach polskich wychodzących tak u nas, jako też w Warszawie, Wilnie, Kijowie, Petersburgu, Krakowie, Galicji i gdziekolwiek zagranicą”¹⁰⁹. Dodatek literacki zawierał rozmaitości, zapowiedzi wydawnicze, dział *Nowe powieści polskie*, jak również krótkie omówienia ważniejszych dzieł z różnych dziedzin¹¹⁰. Zamieszczano również doniesienia na temat wydarzeń artystycznych i nekrologi¹¹¹. Jak podaje Sabina Kwiecień, na kartach czasopisma dominowały utwory poetyckie autorów publikowanych w „Szkółce dla Dzieci”, a w szczególności Lenartowicza, Pola, Kondratowicza, Antoniego Edwarda Odyńca, Kazimierza Brodzińskiego. Natomiast teksty prozatorskie wzbogacały wiedzę czytelników zarówno na temat wybitnych artystów – rzeźbiarzach, malarzach¹¹², jak i przynosiły wiadomości z zakresu historii medycyny¹¹³. W sumie ukazało się 9 numerów pisma.

„Czytelnia dla Młodzieży” (1860–1861)

Jeszcze jedną galicyjską inicjatywą wartą zaprezentowania jest „Czytelnia dla Młodzieży” kierowana do młodych odbiorców wszystkich warstw. Pismo wydawane było od marca 1860 r. do grudnia 1861 r. (w sumie wydano 66 numerów) we Lwowie przez zaangażowaną grupę młodych ludzi z Karolem Ciszewskim jako redaktorem. Pomysłodawcy pisma tak uzasadniali konieczność swego pojawienia się na rynku wydawniczym: „Młodzież bowiem, na której cała nadzieja przyszłości zależy, nie ma pisma, które by głównie dla niej było przeznaczone, a jej potrzeby mając na względzie było ogniskiem tego, co ją w szlachetnych chęciach krzepić i do rozwinięcia zupełnego zdolności w moralnym, narodowym kierunku pomagać mogło”¹¹⁴.

Najważniejszym celem „Czytelni” miało być zintegrowanie młodych ludzi wokół spraw narodowo-społecznych, jak również wzbudzenie szerszego zainteresowania ówczesnymi przemianami politycznymi. Redakcja pragnęła, aby młodzież obojga płci znalazła w przystępnej formie wszystko to, co jest potrzebne do jej ukształtowania. Redaktorzy i autorzy (Ciszewski, Antoni Małecki, Józef Supiński, Stanisław Przyłęcki i inni), proponowali zatem młodzieży

¹⁰⁹ „Szkółka dla Młodzieży” 1854, r. 5, z. 1/2, s. 119.

¹¹⁰ Np. ibidem 1854, „Dodatek literacki” nr 1, s. 119–131.

¹¹¹ S. Kwiecień, *Poznańskie czasopisma dla dzieci i młodzieży do 1918 roku*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis” 2016, z. 211, s. 254–273.

¹¹² Np. „Szkółka dla Dzieci” 1854, nr 3–4, s. 144–160.

¹¹³ S. Kwiecień, *Poznańskie czasopisma dla dzieci i młodzieży do 1918 roku*, s. 271.

¹¹⁴ „Czytelnia dla Młodzieży” 1860, nr 1, s. 1.

artykuły o treści naukowej, historycznej i moralnej¹¹⁵, powieści i opowiadania przede wszystkim z dziejów ojczystych¹¹⁶, życiorysy¹¹⁷, listy¹¹⁸, doniesienia z literatury, warte polecenia pozycje książkowe¹¹⁹ oraz poezję¹²⁰.

Swoje życzenia powodzenia dla tego przedsięwzięcia, a także swego rodzaju apel do młodzieży złożył na ręce redaktora „Czytelni” sam Józef Ignacy Kraszewski pisząc: „Oto dla was książka wstępna do życia i do nauki, którą myśląc o was pisać będą wybrani ludzie z troskliwością rodzicielską [...]. Do pracy, do wiary silnej, do wytrwania w dobrem, których przykładów daleko wam szukać nie potrzeba, wzywamy was; i aby je wam ułatwić, umyślnie ludzie serca składają się na to pismo, które za przewodnika w początkowej drodze życia ma wam posłużyć”¹²¹.

„Przyjaciół Dzieci” (1861–1915)

„Przyjaciół Dzieci” był pierwszym tzw. długowiecznym pismem dla najmłodszych odbiorców i ukazywał się w okresie 1861–1915, a więc aż 54 lata¹²². Pierwszym wydawcą periodyku był Jan Salomon Minheimer, właściciel warszawskiej pracowni drzeworytniczej. Badacze uznali to pismo za pierwsze, w którym starannie opracowywano stałe działy i dbano o ich atrakcyjność¹²³. Periodyk redagował początkowo wybitny znawca literatury Fryderyk Henryk Lewestam¹²⁴, natomiast jego długoletnim współpracownikiem był Jan Chęciński¹²⁵. Pismo zawdzięczało swój wysoki poziom i rzeszę oddanych czytelników nie tylko pracy redakcji w osobie Lewestama, ale przede wszystkim swoim stałym współpracownikom. Z pismem związani byli np.: powieściopisarki i nowelistki Władysława Izdebska i Jadwiga Papi oraz autor m.in. wielu wierszy dla dzieci Władysław Bełza. Stery redakcji po Lewestamie obejmowali kolejno: Władysław Ludwik Anczyc, Jan Kanty Gregorowicz, Jan Skiński, Wacław Podwiński oraz Stefan Krzywoszewski.

¹¹⁵ Np. *ibidem* 1860, nr 1, s. 2–3, 4–6, nr 2, s. 9–10, nr 6, s. 43–44.

¹¹⁶ Np. *ibidem* 1860, nr 2, s. 14, nr 5, s. 33–38.

¹¹⁷ Np. *ibidem* 1860, nr 2, s. 11–12.

¹¹⁸ *Ibidem*, s. 16.

¹¹⁹ *Ibidem*.

¹²⁰ *Ibidem*, s. 12, 13.

¹²¹ *List J.I. Kraszewskiego do redaktora Czytelni*, „Czytelnia dla Młodzieży” 1860, nr 1, s. 1.

¹²² W 1871 r. wprowadzono specjalny dodatek dla najmłodszych dzieci „Świątek Dziecięcy”.

¹²³ J. Falkowska, *Czasopiśmiennictwo dla dzieci i młodzieży w Polsce*, s. 100.

¹²⁴ Fryderyk Henryk Lewestam (1817–1878), krytyk literacki, dziennikarz, historyk literatury. Autor pracy *Obraz najnowszego ruchu literackiego w Polsce*, Warszawa 1859.

¹²⁵ Jan Konstanty Chęciński (1826–1874), pisarz, aktor i reżyser teatrów warszawskich, profesor warszawskiej Szkoły Dramatycznej.

Za motto periodyku posłużył opublikowany w pierwszym numerze wiersz Jana Chęcińskiego pt. *Do młodych czytelników*, w którym czytamy: „Pójdźcie ochotczo! Ufajcie mu szczerze, On Was miłuje jak siostry, jak braci, On Was nauczy, zbawi, przestrzeże, Rozwinie serce i umysł wzbogaci. On Wam objaśni tajemnic tysiące. Cudów przyrody, zdobiących świat Boży”¹²⁶.

Interesującą próbę spojrzenia na to pismo podjęła Dorota Kamisińska, analizując szatę graficzną jego warszawskiego, lwowskiego i poznańskiego wydania¹²⁷. Badaczka zauważyła, że „Kształtowanie określonych postaw, wpajanie pożądaných wartości oraz szeroka edukacja – najważniejsze cele przyświecające twórcom ilustracji i redaktorom, realizowane były z powodzeniem na forum zaprezentowanych tygodników dla dzieci – w różnej formie, choć pod wspólnym tytułem «Przyjaciel Dzieci»”¹²⁸. Pismo zdobyły drzeworyty Franciszka Tegazzo, Franciszka Kostrzewskiego, Aleksandra Rudzkiego, Juliusza Kossaka czy Wojciecha Gersona. Ponadto autorzy opracowania pt. *Prasa dla dzieci i młodzież 1824–1918* uznali, że dopiero redakcja „Przyjaciela Dzieci” w pełni wykorzystała potencjał ilustracji i traktowała je na równi z tekstem¹²⁹.

Działy pisma były starannie opracowane. Najobszerniejszy z nich dotyczył powieści i poezji¹³⁰. Realizowano w nim idee wychowania moralnego i religijnego¹³¹, na co zwrócił uwagę Piotr Chmielowski, jednocześnie krytykując zbyt doskonałych bohaterów tych utworów¹³². Wartym podkreślenia motywem, na co z kolei zwróciła uwagę już Krystyna Kuliczkowska, był element umiłowania wiedzy i dążenia do zdobycia zawodu¹³³. Ponadto w działach poświęconych podróżom¹³⁴, naukom przyrodniczym¹³⁵ i gawędom naukowym oraz historycznym¹³⁶ wyraziście prezentowały się tendencje pozytywistyczne¹³⁷.

¹²⁶ J. Chęciński, *Do młodych czytelników*, „Przyjaciel Dzieci” 1861, nr 1, s. 1.

¹²⁷ Autorka zapoczątkowała badania grafiki polskich czasopism ilustrowanych XIX w.

¹²⁸ D. Kamisińska, *Grafika polskich tygodników ilustrowanych dla dzieci w drugiej połowie XIX wieku na przykładzie „Przyjaciela Dzieci”*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis. Studia ad Bibliothecarum Scientiam Pertinentia” 2015, t. 13, s. 15–51; J. Falkowska, *Czasopiśmiennictwo dla dzieci i młodzieży w Polsce*, s. 100.

¹²⁹ W.M. Kolasa, K. Woźniakowski, M. Rogoż, *Prasa dla dzieci i młodzieży*, t. 1, s. 109.

¹³⁰ Np. „Przyjaciel Dzieci” 1863, nr 92, s. 2–5; 1882, nr 14, s. 166; 1888, nr 14, s. 158.

¹³¹ Np. ibidem 1864, nr 157, s. 105–106, nr 173, s. 233–234; 1882, nr 16, s. 191.

¹³² P. Chmielowski, *Czasopisma dla młodego wieku*, [w:] *Encyklopedia wychowawcza*, Warszawa 1885, t. 3, s. 110–154.

¹³³ K. Kuliczkowska, *Literatura dla dzieci i młodzieży w latach 1864–1918*, Warszawa 1975, s. 26.

¹³⁴ Np. „Przyjaciel Dzieci” 1882, nr 12, s. 134–136, nr 15, s. 170; 1891, nr 10, s. 111–114.

¹³⁵ Np. ibidem 1882, nr 12, s. 136, nr 14, s. 160–161.

¹³⁶ Np. ibidem 1864, nr 156, s. 97–98, nr 161, s. 137–138.

¹³⁷ K. Kuliczkowska, *Literatura dla dzieci*, s. 26.

Na łamach pisma nie zapomniano także o tematyce krajoznawczej oraz historyczno-biograficznej¹³⁸. Typowy dla czasopism skierowanych do najmłodszych odbiorców był także stale poszerzany i urozmaicany dział rozrywek umysłowych i zadań kombinacyjnych¹³⁹. Jak słusznie zauważył Krzysztof Woźniakowski, „«Przyjaciel Dzieci» akcentował więc wyraźnie swoje nastawienie dydaktyczne uwzględniające łączenie «z pożytkiem zabawy ochoczej», nacisk na propagowanie wiedzy przyrodniczej, znajomości dawnych dziejów ojczystych oraz – dopiero w trzeciej kolejności – publikację pożytecznych i pouczających tekstów literackich, które to elementy razem wzięte miały kształtować pożądaną rozwój charakterów młodych odbiorców, kreowanie ich na dojrzałych i świątliwych obywateli”¹⁴⁰. Czasopismo to uznaje się za najważniejsze osiągnięcie „na ówczesnej niwie polskich pism dla dzieci i młodzieży”¹⁴¹.

Uwagi końcowe

Pierwsze czasopisma dla dzieci i młodzieży na ziemiach polskich miały niezwykle ważną rolę do spełnienia ze względu na okres historyczny, w którym zaczęły się ukazywać, a więc czas zaborów. Można stwierdzić, że przybliżały młodego czytelnika do życia, informowały go o istotnych dla Polaków sprawach bieżących, często w przystępnej, akceptowalnej dla niego formie. Miały ponadto charakter edukacyjny, dbały o wychowanie moralne i patriotyczne, a nawet obywatelskie dzieci i młodzieży. Nierzadko popularyzowały także naukę, zamieszczały na swych łamach doniesienia z dalekich i niedostępnych młodym czytelnikom krajów, prezentując ich faunę, florę, kulturę i codzienność odległych narodów. Można powiedzieć, że inspirowały do poszukiwań własnych zainteresowań czy hobby. Czasopisma były także wsparciem nie tylko dla rodziców chcących świadomie wychowywać swoje dzieci, ale też dla ówczesnej szkoły, proponując treści wychodzące poza jej program. Wzmacniały kompetencje językowe odbiorców, a także przygotowywały do odbioru poważniejszych treści, „dorosłej” literatury. Były pretekstem do wspólnego, rodzinnego czytania, analizowania i opowiadania o treściach znalezionych w piśmie. Poprzez wprowadzanie rubryk do korespondencji redakcji niektórych omawianych pism zachęcały do kontaktu i starały się na dłużej przywiązać czytelnika do ulubionego tytułu. Niektóre z periodyków tego okresu jak np. „Skarbiec dla Dzieci” czy „Przyjaciel Dzieci” w sposób szczególny kształtowały poczucie

¹³⁸ Np. „Przyjaciel Dzieci” 1864, nr 174, s. 241–245; 1882, nr 21, s. 241–242.

¹³⁹ Np. ibidem 1882, nr 12, s. 141; 1885, nr 29, s. 348, nr 30, s. 360.

¹⁴⁰ K. Woźniakowski, *Pierwsze lata warszawskiego „Przyjaciela Dzieci”: w kręgu Fryderyka Henryka Lewestama i współpracowników (kwiecień 1861 – czerwiec 1865)*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis” 2015, nr 13, s. 83.

¹⁴¹ W.M. Kolasa, K. Woźniakowski, M. Rogoż, *Prasa dla dzieci i młodzieży*, t. 1, s. 82.

estetyki młodych odbiorców, zamieszczając kolorowe, atrakcyjne ilustracje do tekstów („Skarbiec”). Choć nie były pozbawione wad, na które zwracają uwagę współcześni badacze, stanowiły cenne źródło inspiracji dla kolejnych pokoleń twórców czasopiśmiennictwa dla dzieci i młodzieży.

Bibliografia

Czasopisma

- „Czytelnia dla Młodzieży”.
- „Dziennik dla Dzieci”.
- „Dzwonek. Pismo młodemu wiekowi poświęcone”.
- „Nowe Rozrywki dla Dzieci”.
- „Przyjaciel Dzieci”.
- „Rozrywki dla Dzieci”.
- „Skarbiec dla Dzieci”.
- „Szkółka dla Dzieci”.
- „Szkółka dla Młodzieży”.
- „Tygodnik dla Dzieci”.
- „Wianki”.

Literatura przedmiotu

- Chmielowski P., *Czasopisma dla młodego wieku*, [w:] *Encyklopedia wychowawcza*, t. 3, Warszawa 1885, s. 110–154.
- Falkowska J., *Czasopiśmiennictwo dla dzieci i młodzieży w Polsce. Stan badań i perspektywy badawcze*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici. Pedagogika” 2021, t. 42, nr 2, s. 95–116.
- Gajak-Toczek M., *Jeden rok życia „Dziennika dla Dzieci” Stanisława Jachowicza*, [w:] *Stare i nowe. Czasopisma dla dzieci i młodzieży*, red. B. Olszewska, E. Łucka-Zajac, Opole 2013, s. 71–84.
- Głos M., Matuszko K., *Prasa w rękach kobiet– działalność pierwszych polskich redaktorek. Rekonesans badawczy*, [w:] *W kręgu prasy dawnej i współczesnej. Wybrane problemy*, red. J. Kowal, M. Patro-Kucab, P. Podolska, Rzeszów 2021, s. 116–140.
- Grabowski S., *Na przyszły pożytek. Z dziejów polskiej prasy dla dzieci 1824–1939*, Pułtusk 2001.
- Jarowiecki J., *Studia nad prasą polską XIX i XX wieku*, Kraków 1997.
- Kaniowska-Lewańska I., *Literatura dla dzieci i młodzieży do roku 1864. Zarys rozwoju. Wybór materiałów*, Warszawa 1973.
- Kaniowska-Lewańska I., *Twórczość dla dzieci i młodzieży Klementyny z Tańskich Hoffmanowej*, Opole 1964.

- Knapowska W., *Ewaryst Estkowski w świetle badań współczesnych*, „Przegląd Zachodni” 1955, nr 1–2, s. 266–271.
- Kolasa W., *The First Polish Children’s Magazines (1824–1830)*, „Zeszyty Prasoznawcze” 2017, t. 60, nr 4, s. 889–891.
- Kolasa W.M., Woźniakowski K., Rogoż M., *Prasa dla dzieci i młodzieży 1824–1918*, t. 1, Kraków 2018.
- Kolasa W.M., Kwiecień S., Rogoż M., *Prasa dla dzieci i młodzieży 1824–1918*, t. 3, Kraków 2018.
- Kuliczowska K., *Literatura dla dzieci i młodzieży w latach 1864–1918*, Warszawa 1975.
- Kwaśniewska-Powroźnik J., *Czasopisma w służbie dzieciom*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2007, nr 88, s. 49–54.
- Kwiecień S., *Poznańskie czasopisma dla dzieci i młodzieży do 1918 roku*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis” 2016, z. 211, s. 254–273.
- Libera L., „*Rozrywki dla Dzieci*” jako czasopismo narodowe, „Kwartalnik Historii Prasy Polskiej” 1982, t. 21, nr 1, s. 5–16.
- Pastuszek-Cybulska J., *Łąkiecko-żegocińskie akcenty pisarstwa laskowskiej emancypantki Julii Lewieckiej z Goczałkowskich*, „Kronika Ziemi Żegocińskiej” 2021, nr 8, s. 86.
- Pękalska M., *Popularnonaukowe czasopismo „Skarbiec dla Dzieci” 1830*, „Rocznik Historii Prasy Polskiej” 2006, t. 9, nr 18, z. 2, s. 5–19.
- Przeclawska A., *Czasopisma dziecięce i młodzieżowe*, [w:] *Encyklopedia pedagogiczna*, red. W. Pomykało, Warszawa 1993, s. 77.
- Rogoż M., Woźniakowski K., Kwiecień S., *Prasa dla dzieci i młodzieży 1824–1918*, t. 2, Kraków 2018.
- Szymańska B., „*Tygodnik dla Dzieci*” Ignacego Kajetana Chrzanowskiego – jedno z pierwszych czasopism dla młodych Polaków, „Ze Skarbca Kultury: biuletyn informacyjny Zakładu Narodowego im. Ossolińskich” 1989, t. 34, nr 48, s. 11–151; 1996, nr 6, s. 3–6.
- Wichrowska E.Z., *Karol Kazimierz Sienkiewicz (1793–1860)*, „Rocznik Towarzystwa Literackiego imienia Adama Mickiewicza” 2005, r. 40, s. 169–190.
- Woźniakowski K., *Pierwsze lata warszawskiego „Przyjaciela Dzieci”: w kręgu Fryderyka Henryka Lewestama i współpracowników (kwiecień 1861–czerwiec 1865)*, „Annales Universitatis Paedagogicae Cracoviensis” 2015, nr 13, s. 75–109.
- Żarów-Mańszewska L., „*Dziennik dla Dzieci*” Stanisława Jachowicza, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 1961, t. 4, s. 125–176.
- Żmichrowska J.M., *Ewaryst Estkowski – prekursor nowatorstwa pedagogicznego w Polsce 1820–1856*, „Zeszyty Pedagogiczno-Medyczne” 2012, t. 18, s. 75–79.

Dr hab. Joanna Falkowska, prof. UMK, Instytut Nauk Pedagogicznych, Wydział Filozofii i Nauk Społecznych UMK, członkini Towarzystwa Historii Edukacji, przewodnicząca Toruńskiego Koła THE, członkini Zespołu Historii Wychowania przy Komitecie Nauk Pedagogicznych PAN 2011–2019, sekretarz Sekcji Historii Pedagogiki KNP PAN 2020–2023. Zainteresowania naukowe: historia myśli pedagogicznej na ziemiach polskich, biografistyka pedagogiczna, pedeutologia historyczna, dzieje historii wychowania, historia polskiego czasopiśmiennictwa dla dzieci i młodzieży. Publikacje (wybór): *Mysł wychowania narodowego w Galicji okresu autonomii: twórcy i idee*, Toruń 2013; „Przeciw marzycielstwu”. *Działalność edukacyjna Anastazji z Jełowickich Dzieduszyckiej (1842–1890)*, Toruń 2014; *Ambasadorki wychowania. Poglądy pedagogiczne polskich kobiet w II połowie XIX wieku i początkach XX wieku*, Toruń 2018.

Data zgłoszenia artykułu: 20 czerwca 2024 r.

Data przyjęcia artykułu do druku: 5 grudnia 2024 r.